

PIOTR STĘPNIAK

SKUTECZNOŚĆ ŚRODKÓW PENALNYCH STOSOWANYCH WOBEC MŁODOCIANYCH A TYPOWE STRUKTURY CZYNNIKÓW KRYMINOGENNYCH

Niniejszy artykuł poświęcony jest ocenie skuteczności środków penalnych stosowanych wobec młodocianych sprawców przestępstw przez sąd. Mając jednak na względzie, iż trudno dokonać takiej oceny bez uwzględnienia typowych czynników kryminogennych¹ oraz dalszych losów sprawcy po zastosowaniu i wykonaniu określonego środka, podejmiemy poniżej próbę syntetycznego przedstawienia wszystkich wymienionych wyżej elementów.

Aryktuł oparty został na wynikach badań 207 młodocianych podsądnych Sądu Rejonowego w Poznaniu. Przeprowadzono je w okresie od lutego 1979 r. do sierpnia 1980 r. (anamneza) oraz w latach 1984-1985 (katamneza). Objęły one sprawców czynów typowych dla tej kategorii wiekowej (tj. pomiędzy 17 a 21 rokiem życia), zarówno mężczyzn, jak i kobiety (odpowiednio 94,7% oraz 5,3% całej grupy), a także recydywistów (10,1%).

Kryteria doboru osób na badania stanowiła kolejność wpływu akt. Były one dwuetapowe. Pierwszy — służył pozyskaniu danych o sprawcy i jego czynie w drodze analizy akt, wywiadu ze sprawcą, wywiadu środowiskowego, wywiadu z rodzicami oraz wywiadu w sądzie dla nieletnich. Wymieniane poniżej tzw. stopnie uspołecznienia sprawców ustalano w oparciu o specjalnie opracowany kwestionariusz, który uzupełniał wywiad ze sprawcą. Drugim zasadniczym etapem badań był etap opracowywania wyników. Dodać należy, iż w badaniach oparliśmy się na metodzie indukcyjnej.

Uzasadniając wybór grupy badawczej spośród sprawców młodocianych, trzeba wskazać, iż wykazują oni wiele cech typowych dla nieletnich i dorosłych. Są jeszcze na ogół silnie związani z domem rodzinnym, nierzadko uczą się jeszcze w szkołach, a zarazem wielu z nich rozpoczyna w pełni samodzielne życie. W okresie tym młodzi ludzie stopniowo uniezależniają się od domu rodzinnego, wchodzą w społeczeństwo

¹ Przez określenie „czynnik kryminogenny” rozumiemy tu różne okoliczności, które w mniejszym lub większym stopniu sprzyjają przestępstwu.

dorosłych, jednak ich osobowość wciąż nie jest w pełni ukształtowana. Wszystko to sprawia, iż stanowią oni wyjątkowo wdzięczną grupę dla racjonalnych oddziaływań wychowawczych, co wymaga jednak stosowania specjalnych metod opartych na dokładnym poznaniu typowych struktur-zespołów czynników kryminogennych.

Typowych czynników kryminogennych nauka wskazała już jednak wiele. Powstaje przeto pilne zadanie zarówno ich uporządkowania, jak i zsyntetyzowania. Uważna lektura prac kryminologicznych skłania w tej mierze do zwrócenia uwagi na oś: środowisko-osobowość, bowiem zdecydowana większość piszących autorów uważa, iż przyczyny wszelkich dewiacji mają swe pierwotne źródło tak w sferze psychicznej, jak i społecznej, przy czym obie te sfery traktuje się równorzędnie.

Osobowość młodocianych sprawców przestępstw oraz stan ich psychiki są jednak — w poszczególnych przypadkach — mocno zróżnicowane. Jak pokazują wyniki przeprowadzonych przez nas badań 207 młodocianych podsądnych Sądu Rejonowego w Poznaniu, celowe jest scharakteryzowanie osobowości poprzez określanie tzw. stopni uspołecznienia².

Pomijając wysoki stopień uspołecznienia, jako że z natury rzeczy nie on jest czynnikiem kryminogennym, skupiliśmy się na analizach stopnia średniego i niskiego. Można je określić na podstawie ogólnej oceny danego przypadku, przy uwzględnieniu szeregu zmiennych określających zarówno cechy osobowości, jak i typy zachowań.

Drugi, diametralny, biegun indeksu typowych czynników kryminogennych to czynniki społeczne i sytuacyjne. W grę wchodzi tu zarówno czynniki makro- (ze względu na charakter opracowania pominięte w dal-

² Niski stopień uspołecznienia charakteryzuje się brakiem krytycyzmu w ocenie własnego postępowania (zazwyczaj zawyżonej), brakiem bądź wyraźnie powierzchownym charakterem emocjonalnych więzi z rodziną i kolegami, negowaniem wartości społecznego ładu, brakiem pozytywnych zainteresowań i pozytywnych celów w życiu, ocenianiem sytuacji społecznych przez pryzmat własnego „ja”, agresywnością i małą stabilnością emocjonalną, odczuwaniem potrzeb jako chwilowych zachcianek, które muszą być natychmiast zaspokojone — nawet za cenę działań niezgodnych z prawem, ponadto uchylaniem się od nauki lub pracy, nadużywaniem alkoholu, bierną postawą wobec procesów i zdarzeń zachodzących w środowisku, doborem kolegów niedostosowanych społecznie (w tym również karanych sądownie).

Z kolei średni poziom uspołecznienia można określić poprzez takie zmienne, jak: mała zdolność krytycznej oceny własnego postępowania, dość powierzchowny charakter emocjonalnych więzi z rodziną i kolegami, werbalna akceptacja wartości społecznego ładu, negatywny stosunek do zjawisk patologii społecznej, stosunkowo ubogie zainteresowania oraz ipsocentryczne cele życiowe — brak aktywności społecznej, stabilność emocjonalna na średnim poziomie, tolerancyjność, zakres kontaktów z innymi ograniczony do środowiska rodzinnego i nielicznej grupy koleżeńskiej, wśród której brak osób niedostosowanych społecznie, sytuacyjny charakter nastroju psychicznego, spontaniczność zachowań, a ponadto brak uprzednich konfliktów z prawem, okazjonalność spożywania alkoholu, brak kontaktów ze środowiskiem „marginesu społecznego”.

szej jego części)³, jak i mikrospołeczne oraz czynniki regionalne. Należy więc tu wymienić dewiacje w środowisku okolicznym młodocianego, dewiacje w środowisku rodzinnym, szkolnym, zakładu pracy i wreszcie koleżeńskim. W dalszych częściach opracowania dla ich oznaczenia będziemy używali określeń „splot negatywnych czynników środowiskowych” (dewiacje w co najmniej 2 ze wskazanych środowisk) bądź „pojedyncze negatywne czynniki środowiskowe” (dewiacje w 1 środowisku).

Z kolei badając czynnik sytuacyjny przyjęliśmy, iż termin ten oznacza zespół względnie krótkotrwałych czynników zewnętrznych, pod których wpływem sprawca popełnia przestępstwo, z wyraźną przewagą okoliczności temu sprzyjających w ogólnym jego bilansie.

Analiza tak szerokiego wachlarza czynników, które zresztą (każdy z osobna) są już dość dobrze poznane i opisane w pracach kryminologicznych, jeśli miały dać coś więcej niż prosty opis statystyczny, którym zadawano się do tej pory, wymaga jednak znalezienia odpowiednich płaszczyzn syntetyzujących. Przyjęliśmy więc, że teoretyczną podstawę dla prezentowanej próby syntezy może stanowić ogólny model ludzkich zachowań prezentowany w pracach L. Tyszkiewicza⁴. Uważamy bowiem, iż czyn przestępczy z racji rządzących nim mechanizmów i uwarunkowań podobny jest do innych zachowań człowieka.

Poniżej zaprezentowane zostaną typowe struktury-zespoły najbardziej charakterystycznych czynników kryminogennych, które zrekonstruowaliśmy empirycznie w oparciu o sformułowane wyżej założenia. Częstość występowania poszczególnych struktur-zespołów w zbadanej grupie jest następująca:

W a r i a n t I

Maksymalne skumulowanie się czynników kryminogennych

(7 przypadków; 3,4%)

- splot negatywnych czynników środowiskowych
- kryminogenna sytuacja
- niski stopień uspołecznienia
- szczególny stan psychiczny⁵

W a r i a n t II

Znaczne skumulowanie się czynników kryminogennych

A. (10 przypadków; 4,8%):

- splot negatywnych czynników środowiskowych
- niski stopień uspołecznienia

³ Poza tym są one we wszystkich przypadkach takie same.

⁴ Por. L. Tyszkiewicz, *Kryminologia. Zarys systemu*, Katowice 1986, s. 92 i n.

⁵ Chodzi tu o takie „sytuacje wewnętrzne” w rozumieniu A. Lewickiego, jak: złość, zmęczenie, przygnębienie, euforia, gniew itp.

- szczególny stan psychiczny
- B. (43 przypadki; 20,7%):
 - splot negatywnych czynników środowiskowych
 - kryminogenna sytuacja
 - niski stopień uspołecznienia
- C. (13 przypadków; 6,3%):
 - kryminogenna sytuacja
 - niski stopień uspołecznienia
 - szczególny stan psychiczny

W a r i a n t I I I

Umiarkowane skumulowanie się czynników kryminogennych

- A. (15 przypadków; 7,2%):
 - negatywny charakter pojedynczych czynników środowiskowych
 - średni stopień uspołecznienia
- B. (47 przypadków; 22,7%):
 - kryminogenna sytuacja
 - średni stopień uspołecznienia
- C. (37 przypadków; 17,9%):
 - negatywny charakter pojedynczych czynników środowiskowych
 - średni stopień uspołecznienia
 - kryminogenna sytuacja

W a r i a n t I V

Mała kumulacja czynników kryminogennych

- A. (15 przypadków; 7,2%):
 - kryminogenna sytuacja
 - szczególny stan psychiczny
- B. (5 przypadków; 2,4%):
 - negatywny charakter pojedynczych czynników środowiskowych
 - szczególny stan psychiczny

W a r i a n t V

Pojedyncze czynniki kryminogenne

- A. (2 przypadki; 1,0%):
 - niski stopień uspołecznienia
- B. (0 przypadków):
 - negatywny charakter pojedynczych czynników
- C. (0 przypadków):
 - specyficzny stan psychiczny (np. afekt).

Ł ą c z n i e: 194 przypadki (93,7%).

W 13 przypadkach nie udało się nam, niestety, ustalić, jakie czynniki poprzedziły przestępstwo — nawet przy zastosowaniu case-study. Ten wariant można by umownie nazwać VI — nie wyjaśnionym.

W zbadanym materiale dominowały więc zdecydowanie warianty znacznej i umiarkowanej kumulacji czynników kryminogennych (II B; III B; III C). Taki stan rzeczy nasuwa kilka wniosków. Po pierwsze: przestępczość młodzieży jest wynikiem nałożenia się na siebie szeregu negatywnych czynników egzo-endogennych, co wskazuje na konieczność stosowania badawczych syntez. Po wtóre: niepomyślny moralnie proces kształtowania się osobowości młodocianego stanowi tylko fragment tego złożonego mechanizmu i ma charakter wyraźnej dominanty zaledwie w 1,0% (!) przypadków.

I wreszcie: doniosłą rolę w opisanych strukturach-zespołach odgrywa czynnik sytuacyjny. W zbadanym materiale wystąpił on łącznie aż w 162 przypadkach (78,3% wszystkich zbadanych spraw). Analiza jego charakteru, struktury i dynamiki prowadzi do wniosku, iż przestępczość młodocianych ma często charakter przypadkowy (około trzecia część przypadków). Wniosek taki potwierdza również analiza cech ich osobowości. Widoczne są tu bowiem: znaczna pobudliwość, podatność na wpływy czynników zewnętrznych, znikoma zdolność ich selekcji i prawidłowej oceny, słaba świadomość prawna przy jednoczesnym braku bardziej zdecydowanych oznak demoralizacji i pozytywnym stosunku do wartości społecznego ładu (średni stopień uspołecznienia). Podkreślić też trzeba, że ogół negatywnych czynników egzo- i endogennych powoduje, iż młodociani często nie potrafią zaspokoić swoich potrzeb (materialnych, seksualnych, akceptacji) w sposób zgodny z prawem. Niekiedy wręcz nie mogą, z uwagi na wskazane wyżej cechy osobowości bądź też negatywne uwarunkowania środowiskowe. Najprostszym środkiem przełamania tej swoistej „blokady środowiskowej”, a na środki najprostsze ukierunkowuje się aktywność młodocianych, jest więc sprzyjająca sytuacja, stanowiąca pewne nowum na tle względnie trwałego układu czynników „blokujących”. Zaburzenia w jej rozumieniu i ocenie mają jednak w opisanym układzie wyraźny charakter kryminogenny.

Z uwagi na bardzo skrótowy charakter artykułu prezentację dokonanych w tym zakresie ustaleń zmuszeni jesteśmy w tym miejscu zakończyć, choć zdajemy sobie sprawę z tego, iż czytelnik może odczuć pewien niedosyt. Reasumując zaznaczmy jednak, iż przedstawione wyżej czynniki kryminogenne nie są w stosunku do siebie rozłączne, lecz ściśle się ze sobą zazębiają. Przykładowo, na kształtowanie się osobowości człowieka ma oczywiście wpływ jego środowisko, a ludzie z pewnych środowisk łatwiej niż inni znajdują się w sytuacjach kryminogennych. Stąd więc można mówić o tzw. sytuacjach zawiśłych środowiskowo (70,0% ogółu zbadanych sytuacji) oraz okazjonalnych (30,0%)⁶. Od-

krywanie procesu wzajemnych powiązań oraz interakcji czynników kryminogennych, a więc procesu kryminogenezy wiodącego do przestępstwa, jest jednak jednym z najtrudniejszych zadań współczesnej humanistyki i wymaga jeszcze bardzo wielu żmudnych i skomplikowanych badań, stąd też w prezentowanych analizach istnienie tego problemu tylko sygnalizujemy.

Tabela 1
Struktura środków penalnych na tle typowych przestępstw młodocianych

Rodzaj przestępstwa	Ogółem (%)	Pozbawienie wolności (%)	Rodzaj środka penalnego			
			warunkowe zawieszenie (%)	ograniczenie wolności (%)	grzywna samoistna (%)	środki wychowawcze i poprawcze (%)
Przeciwko mieniu	100,0	30,8	45,9	15,3	4,7	2,3
Przeciwko życiu i zdrowiu	100,0	27,6	44,8	18,9	5,2	3,5
Przeciwko wymiarowi sprawiedliwości oraz działalności instytucji państwowych i społecznych	100,0	29,4	40,1	17,6	5,9	—
Przeciwko czci i nietykalności osobistej	100,0	14,3	50,0	14,3	21,4	—
Przeciwko wolności i obyczajności	100,0	42,9	42,9	—	7,1	7,1
Przeciwko dokumentom	100,0	8,3	50,0	25,0	16,7	—
Karne skarbowe	100,0	42,9	—	—	57,1	—
Razem	100,0	24,4	44,4	19,8	8,6	2,8

Przechodząc do oceny skuteczności środków penalnych stosowanych przez sąd wobec młodocianych sprawców przestępstw, warto na początek przyjrzeć się ich strukturze (tabela 1). Jak z zestawienia tego wynika, w 3 najbardziej dla młodocianych typowych grupach przestępstw (tj. przeciwko mieniu, życiu i zdrowiu oraz działalności instytucji państwowych i społecznych) rozkład różnych typów środków penalnych jest w miarę równomierny. Wśród nich przeważa warunkowe zawieszenie kary pozbawienia wolności (od 40,1% ogółu środków przy przestępstwach przeciwko wymiarowi sprawiedliwości do 45,6% w przypadku przestępstw przeciwko mieniu). Drugim pod względem częstotliwości występowania środkiem jest już bezwzględne pozbawienie wolności (od 27,6% — przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu do 31,8% — przestępstwa przeciwko mieniu).

Stosunkowo rzadko natomiast sąd stosował ograniczenie wolności (od 15,3% w przypadku przestępstw przeciwko mieniu, do 18,9% w grupie przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu).

Ogólnie można stwierdzić, że struktura orzeczonych środków była w zbadanej grupie zbliżona do struktury ogólnokrajowej dotyczącej mło-

⁶ Sytuacje zawisłe środowiskowo wiążą się z warunkami życia i wychowania. Okazjonalne zaś są w zasadzie od nich niezależne.

docianych w latach 1979-1980, z tym że w strukturze ogólnokrajowej nieco większy udział miały bezwzględne kary pozbawienia wolności, przy mniejszym udziale warunkowego skazania, a także kary ograniczenia wolności oraz grzywny samoistnej.

Nie stwierdzono też związku pomiędzy stopniem skumulowania się czynników kryminogennych a surowością w doborze kary. Udział bezwzględnej kary pozbawienia wolności był nawet w przypadkach większego skumulowania czynników kryminogennych rzadszy niż w wariantach o słabszym skumulowaniu tych czynników. Pozwala to w konsekwencji wnioskować, iż przepis artykułu 51 k.k. nie zawsze jest stosowany, należy bowiem przyjąć, że jego uwzględnienie przy wymiarze kary wymaga orientacji na właściwości i warunki osobiste młodocianego. Zaznaczyć jednak trzeba, że częste korzystanie z warunkowego zawieszenia jest bez wątpienia tendencją pozytywną, bowiem pozwala na prowadzenie resocjalizacji sprawców w ich środowiskach naturalnych. Ma to kapitalne znaczenie dla nauczania ich prawidłowego oceniania konkretnych sytuacji społecznych, z których część przecież może mieć charakter prowokujący do przestępstwa. Pozwala ponadto powiązać resocjalizację jednostki z oddziaływaniem na te środowiska, a przy okazji uniknąć zła najgorszego — więzienia.

Merytoryczną ocenę skuteczności poszczególnych środków penalnych stosowanych wobec młodocianych należy rozpocząć od wskazania, iż mierników skuteczności jest bardzo wiele. Nie mogąc — z uwagi na brak miejsca oraz charakter artykułu — zająć się chociażby najbardziej charakterystycznymi z nich, zdecydowaliśmy skupić uwagę czytelnika na poziomie recydywy⁷. Zmienna ta bowiem w sposób radykalny i definitywny przesądza o skuteczności stosowanych przez sąd środków, m.in. dlatego, iż posiada charakterystyczną właściwość, bardzo ułatwiającą odczytywanie i ocenę wyników. Chodzi tu o to, iż jeżeli środki penalne są skuteczne, to odsetki recydywy po zastosowaniu różnych środków zbliżają się do siebie. Środki te bowiem powinny pełnić funkcje korekcyjne w stosunku do występujących z różnym natężeniem negatywnych cech osobowości sprawców. Ich działanie można więc obrazowo przyrównać do lekarstwa. Im człowiek bardziej chory, tym potrzebuje go więcej i musi być ono coraz silniejsze, im chory jest lżej, tym lekarstwa potrzebuje mniej, choć zarówno w pierwszym, jak i drugim przypadku chodzi o jego wyzdrowienie. Miarą tego „wyzdrowienia” jest właśnie poziom recydywy.

Omówienie poziomu recydywy w zbadanej grupie rozpoczniemy od przytoczenia danych o uprzedniej karalności w okresie anamnezy (lata 1979-1980). Tak więc w okresie tym nie było wielu uprzednio karanych (25 badanych, 12,1%). Niewątpliwy wpływ na taki stan rzeczy miał fakt,

⁷ Chodzi tu o recydywę szeroko rozumianą, a więc z art. 52 k.k.

iz w okresie tym badani sprawcy byli stosunkowo jeszcze młodzi (17-20 lat) i w sądzie znaleźli się w zasadzie po raz pierwszy. Należy jeszcze dodać, iż spośród 207 młodocianych podsądnych Sądu Rejonowego w Poznaniu — 37 (17,9%) miało już kontakt z sądem dla nieletnich.

Z ogólnej liczby 25 recydywistów 18 — to karani 1 raz (72,0%), 3 — to karani 2 razy (12,0%)⁸, 4 zaś było karanych w trybie art. 60 § 1 k.k.⁹ (16,0%). Wobec wszystkich wymienionych sąd zastosował bezwzględne pozbawienie wolności. W okresie do badań katamnesticznych (a więc do lat 1984-1985) zostali oni ukarani ponownie, w tym 6 już w warunkach art. 60 § 1 k.k., tak więc proces wykołejenia jest w tych przypadkach wyraźnie widoczny. Warto dodać, że ukarani w trybie art. 60 § 1 mieszkają nadal u swoich rodziców, są na ogół na ich utrzymaniu bądź też pracują dorywczo. Generalnie można więc powiedzieć, że proces resocjalizacji nie daje tu pozytywnych rezultatów pomimo stosowania surowych środków, czego zresztą można było oczekiwać.

Dla odmiany karani 1 raz — to sprawcy o średnim stopniu uspołecznienia (warianty: III A, III B i III C), a więc bez wyraźniejszych oznak wykołejenia. Przestępczość tej grupy osób nosi pewne znamiona przypadkowości i żadna z nich w okresie katamnesticznym nie stała się recydywistą specjalnym (art. 60 § 1 k.k.). Należy jeszcze podkreślić, iż w przypadku wariantów małej kumulacji czynników kryminogennych, które poprzedziły czyny ukarane w okresie lat 1979 -1980 (warianty: IV A i IV B), recydywa w ogóle nie wystąpiła.

Tabela 2
Recydywa młodocianych w okresie badań katamnesticznych w latach 1984 - 1985 (w %)

Rodzaj wariantu	I	II A	II B	II C	III A	III B	III C	IV A	IV B	V A	VI
Liczba przypadków ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym											
recydywa ogółem	71,4	50,0	37,2	46,2	26,7	17,0	18,9	13,3	20,0	100,0	15,4
z tego:											
karani 1 raz	20,0	20,0	50,0	33,2	75,0	50,0	71,4	100,0	100,0	—	100,0
karani 2 razy	20,0	20,0	12,5	16,7	25,0	25,0	28,6	—	—	—	—
karani 3 razy	—	20,0	6,2	16,7	—	12,5	—	—	—	—	—
karani 4 razy	—	—	6,2	16,7	—	12,5	—	—	—	—	—
karani 5 i więcej razy	20,0	20,0	12,6	16,7	—	—	—	—	—	50,0	—
w trybie art. 60 § 1 k.k.	40,0	20,0	12,5	—	—	—	—	—	—	50,0	—

Na tle przedstawionych danych interesująco rysuje się poziom recydywy ustalony w badaniach z lat 1984 - 1985 (tabela 2). Analizując przedstawione w niej dane, można generalnie stwierdzić, iż odsetek recydywy z górą dwukrotnie wzrósł (2,32 raza). Zwiększyła się przy tym nie tylko liczba ogólna skazań, ale pojawiły się również skazania 3, 4, 5

⁸ Byli to sprawcy o niskim stopniu uspołecznienia (warianty I, II A, II B), stosunkowo starsi (19 - 20 lat).

⁹ Recydywa specjalna podstawowa.

i więcejkrotne, w okresie anamnezy zupełnie nie notowane. Wysokość odsetka recydywy jest przy tym wyraźnie zależna od stopnia skumulowania się czynników kryminogennych w etiologii czynu objętego I badaniem (lata 1979 - 1980). Im jest on większy, tym poziom recydywy w katamnezie wyższy, im mniejszy — tym poziom recydywy zasadniczo niższy. Ujmując powyższy wniosek bardziej szczegółowo, stwierdzić należy, iż poziom recydywy najwyższy jest po wariancie maksymalnej kumulacji czynników kryminogennych (71,4%)¹⁰.

Najniższe z kolei odsetki recydywy występują po wariancie małej kumulacji czynników kryminogennych (IV A, 13,3%). W trybie art. 60 § 1 k.k. w okresie katamnezy recydywa wystąpiła tylko po skazaniach za czyny następujące po wariantach maksymalnej i znacznej kumulacji czynników kryminogennych (I, II A i II B). Tak więc zależność pomiędzy tymi stopniami kumulacji a recydywą po ukaraniu w latach 1979-1980 jest tu bardzo wyraźna, na co ma niewątpliwy wpływ występujący na tle szerokiego kontekstu egzo-endogenne niski stopień uspołecznienia.

Z kolei po wariantach małej oraz umiarkowanej kumulacji czynników kryminogennych (III C, IV A oraz IV B) wielokrotnych skazań w zasadzie brak. Tak więc im mniejszy jest stopień skumulowania się czynników kryminogennych danego czynu, tym mniejszy jest poziom recydywy po ukaraniu. Jak pokazują dane z tabeli 2, wśród ponownie skazanych najmniej jest karanych 3- i 4-krotnie, stosunkowo zaś dużo 5 i więcej razy oraz z art. 60 § 1 k.k. (odpowiednio 12,1% oraz 10,3%).

Reasumując stwierdzić należy, że recydywa badanych w okresie do końca 1984 r. wyniosła ogółem 27,0%. Jest to stosunkowo niewiele, trzeba jednak pamiętać, że okres katamnezy był stosunkowo krótki i wykonanie orzeczonych środków nie zawsze zostało ukończone (4 osoby przebywały jeszcze w zakładzie karnym, a wobec 10 biegł jeszcze okres próby związany z warunkowym skazaniem).

Związek recydywy z różnymi stopniami kumulacji czynników kryminogennych okazał się statystycznie istotny na poziomie $p < 0,001$. Jeśli uwzględnić łącznie recydywę i brak stabilizacji życiowej (sytuacja, kiedy sprawca nie uczy się i nie pracuje, nie posiada pozytywnych opinii środowiskowych, jednak nie wchodzi w konflikty z prawem), otrzymujemy związek statystycznie istotny na tym samym poziomie, przy współczynniku korelacji Kramera $V = 0,411$. Uzyskany wynik może być uznany za wskaźnik braku skuteczności stosowanych przez sąd środków penalnych. Jest ona bowiem największa po karze pozbawienia wolności

¹⁰ Po wariancie V A sięga on co prawda aż 100%, jednak po pierwsze — jest to wariant bardzo rzadki, a po drugie — specyficzny, składający się właściwie tylko z jednego czynnika: niskiego poziomu uspołecznienia, sugerującego całkowite wykołajenie się sprawcy.

(39,3%), nieco niższa po warunkowym skazaniu (32,6%), mała zaś — po znacznie rzadziej od tych środków stosowanej — karze ograniczenia wolności (6,4%), a nie ma jej wcale po rzadko stosowanych: karze grzywny samoistnej oraz środkach wychowawczo-poprawczych. W zestawieniu tym uderza bardzo wysoka recydywa po warunkowym skazaniu, co zapewne związane jest z faktem, iż środek ten stosowano bardzo często (56,2%) w przypadku badanych o maksymalnej i znacznej kumulacji czynników kryminogennych w genezie ich przestępczości.

Badanie recydywy po poszczególnych środkach penalnych z uwzględnieniem stopnia kumulacji czynników kryminogennych wykazuje ponadto, iż bardzo regularnie — w miarę jak spada stopień kumulacji czynników kryminogennych — recydywa po zastosowaniu danego środka również spada.

Aby przedstawione dane ocenić we właściwych proporcjach, przypomnieć należy, że pozbawieniem wolności (zarówno bezwzględnym, jak i w zawieszeniu) poznański Sąd Rejonowy karał na ogół sprawców przestępstw poważniejszych (ciężkie uszkodzenia ciała, gwałty, rozboje, kradzieże z włamaniem, zabory mienia społecznego przez osoby odpowiedzialne za nadzór nad nim lub jego ochronę). Z kolei ograniczeniem wolności, grzywną oraz środkami wychowawczo-poprawczymi zostali ukarani sprawcy przestępstw o „średnim” stopniu społecznego niebezpieczeństwa swoich czynów (pozostałe rodzaje zaboru mienia społecznego i indywidualnego, oszustwa, paserstwo, lekkie uszkodzenie ciała, bójki i pobicia, czynna napaść i znieważenie funkcjonariusza MO, fałszywe zeznania, ucieczka z zakładu karnego i poprawczego, fałszerstwo dokumentów bądź ich uszkodzenie, ukrycie lub zniszczenie, przestępstwa karne skarbowe i wreszcie: zniesławienie, oszczerstwo, zniewaga, naruszenie nietykalności cielesnej, nieposiadanie dowodu osobistego, przypadki kradzieży mniejszej wagi — te ostatnie przestępstwa można zaliczyć do grupy przestępstw drobniejszych)¹¹.

Reasumując, w końcowej konkluzji można powiedzieć, iż poziomy recydywy po zastosowaniu przez sąd różnych środków penalnych, choć powinny zbliżyć się do siebie, wykazują istotne różnicowanie. Nasuwa to ogólniejszy wniosek, iż środki te nie spełniają swej podstawowej funkcji — korektury osobowości skazanego, są tym samym mało skuteczne. Miast podnosić stopień jego uspołecznienia, prowadzą często do niekorzystnych zmian osobowości, których konsekwencją może być pogłębienie się społecznego wykołajenia. Tak więc powodzenie procesu resocjacji

¹¹ Po bezwzględnym pozbawieniu wolności najwyższy odsetek recydywy występuje dla okresu skazania 1-3 lat, najniższy zaś do 1 roku, średni — przy skazaniu na okres powyżej lat 3. Brak więc tu wyraźniejszej zależności pomiędzy długością okresu skazania a wysokością odsetka recydywy. Najkorzystniej jednak wygląda sytuacja po skazaniach krótkoterminowych, co sugeruje wniosek, iż sprawcy w czasie pobytu w zakładzie stopniowo się wykołajają.

lizacji zależy w głównej mierze od „stanu wyjściowego” osobowości badanego, który w postępowaniu karnym — podobnie jak szerszy kontekst czynników egzo-endogennych, na którego tle występuje — niestety na ogół nie jest badany. Sądy bowiem w praktyce wymiaru sprawiedliwości nadal preferują model „prawa karnego czynu”¹².

THE EFFICIENCY OF PENAL MEASURES APPLIED TO YOUNG ADULT OFFENDERS AND TYPICAL STRUCTURES OF CRIME GENERATING FACTORS

S u m m a r y

The article is based on the study conducted in years 1979 - 85 on the group of 207 young adult offenders tried in Poznań District Court. The purpose of the study was to perform a synthesizing evaluation of efficiency of particular penal measures. The basis of the evaluation is an attempt to grasp the connections and dependencies between typical crime generating factors (exo- and endogenic) — grouped in 11 structures and forming sets characterized by different degrees of cumulation — and the offenders' subsequent lines of conduct, determined by the levels of their recidivism, and to determine the influence of measures applied by the courts on the above dependencies.

No connection was found between the degree of cumulation of crime generating factors and severity of the measure. The penalty of deprivation of liberty was in cases of greater cumulation of crime generating factors even less frequent than in variants with weak cumulation of these factors. It indicates that Art. 51 of Criminal Code is not always applied. (i.e. the exposition of educational aims of proceedings concerning the young adult offenders).

The highest percentage of recidivism occurs after the penalty of deprivation of liberty (39,3%), somewhat lower after the conditional suspension of the execution of such penalty (32,6%), small after the penalty of restricted liberty (6,4%); there is no recidivism after autonomous fine and after educational and corrective measures.

The relation between the recidivism and the lack of stabilization (i.e. the situation when the offender does not relapse into crime but nevertheless does not stabilize his situation through e.g. taking a job) is statistically significant ($p < 0,001$) with correlation coefficient $v = 0,411$. The above result indicates the lack of efficiency of applied penal measures and suggests the need of changes in the policy of punishing.

¹² W modelu tym istotne są nie tyle warunki i właściwości osobiste sprawcy, ile charakter, rodzaj oraz waga czynu, który popełnił.